

**П.н.к., доцент. Жумадуллаева А.А.
магистр Сегізбаева А.Ә**

Международный казахско-турецкий университет им. Х. А. Ясави, Казахстан

**МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ОЙЫН АРҚЫЛЫ ТАНЫМДЫҚ
ҚАБІЛЕТІН ДАМУ**

Аннотация: Дошкольный период-это период ускоренного развития ребенка как познавательной, психомоторной, социальной личности. Через игры на познавательную деятельность развиваем внимание, память, мышление, мировоззрение ребенка. Основная деятельность дошкольников-это игра, особенности игры и воспитательное значение как одного из важнейших мест в жизни ребенка, так и уникального. Речь старшего человека в дошкольном возрасте позволяет корректировать и развивает все познавательные процессы объяснение, иллюстрация, обучение по технологии «игра»

Ключевые слова: познавательный поиск, творческое воображение, внимание, дидактические игры, память

Abstract: The preschool period is a period of accelerated development of the child as a cognitive, psychomotor, and social personality. Through games for cognitive activity, we develop the child's attention, memory, thinking, and worldview. The main activity of preschoolers is the game, the features of the game and the educational significance of both one of the most important places in the life of a child, and a unique one. The speech of an older person in preschool age allows you to correct and develop all cognitive processes explanation, illustration, training using the "game" technology»

Key words: cognitive search, creative imagination, attention, didactic games, memory

Kipicne: Қазақстан Республикасында Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асырудағы басты міндеттердің бірі мектепке дейінгі тәрбиемен оқытудың мазмұнын жаңарту болып табылады. Осы міндетерді шешуде мектеп жасына дейінгі балалардың танымды күзiретiлiгiн дамытуда ойын технологиясының маңызы зор. Кеңестік педагог А.С. Макаренко: «Баланың ойынға деген құмарлығы бар, сол құмарлықты қанағаттандыра білуіміз керек». Ойнау үшін тек қана уақытты бөліп қана қоймай, сонымен бірге баланың барлық өміріне ойынды бере және сіңіре білуіміз қажет. Оның барлық өмірі ойынан тұрады, деген пікірін өз еңбектерінде атап өткен.

Ойын баланың білім, білік дағдысын, танымын қалыптастыратын тәрбие құралы. Ойын-мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі іс-әрекеті. Сұлтанмахмұт Торайғыров «Балалықтың қанына ойын азық» деп бекер айтпаған. Ойын арқылы бала өмірден көптеген мәліметтер алады, өзінің психологиялық ерекшеліктерін қалыптастырады, яғни ойын арқылы бала білім алады. Бала зейінін қажет ететін әдейілеп ұйымдастырылған ойындар оның ақылын, дүниетанымын кеңейтеді, мінез-құлқын, ерік-жігерін

калыптастырады. Ойын-адамның өміртанымының алғашқы қадамы. Жас сәбидің өмірі, қоршаған ортаны танып, еңбекке қатынасы, психологиялық ерекшеліктері ойын үстінде қалыптасады. Халық өзінің қоршаған дүниенің қыры мен сырын егжей-тегжейлі білуді баланың санасына ойын арқылы жасайтынынан сіңіре білуді көздеген. Өйткені, бала ойынсыз өспек емес, жаң-жақты дамымақ емес [1].

Негізгі бөлімі: Мектепке дейінгі кезең баланың танымдық, психомоторлық, әлеуметтік жеке тұлға болып жедел даму кезеңі. Осы кезеңде баланың танымын дамыту маңызды орын алады. Бала бойындағы танымдық құзыреттіліктерді дамыту барысында мектептегі шағын орталық тобында ойынның атқарар рөлі өте жоғары. Баланың өмірді, қоршаған ортаны тануы, ойлау қабілеті, қиялы, зейіні ойын арқылы қалыптасады. Осы тұста Абай атамыздың «Ойын ойнап ән салмай, өсер бала болар ма?» - деген даналық сөзі ойға оралады. Қазақ халқы бала тәрбиесіне аса зор мән берген. Сондықтан да халық мұрасының танымдық, тәрбиелік мәні ұлан-ғайыр дүние. Соңын ішінде баланың танымдық құзыреттілігін қалыптастыруда санамақтар ерекше рөл атқарады. Ең алдымен, әдемі сөйлеуге дағдыландырса, санамақты көп жаттауға деген құлшыныс, олардың жаттау қабілеттерін, танымдық ой-өрісін дамытады. Ойын барысында бала өзінің қоршаған ортадан көргенін, байқағанын өзінің өмірінен алып, оны басқаша қайтадан тереңірек беруге тырысады. Бала өзінің қоршаған ортаны адамдар арасындағы қарым қатынасты білуімен сенуі ойын негізінде жүзеге асатындықтан тәрбиеші ойын түрлерін тиімді пайдаланғаны жөн. Осы тұрғыда таным іс-әрекетін дамытуға арналған ойын түрлері өте көп. Таным іс-әрекетіне арналған ойындар арқылы баланың зейінін, есте сақтау қабілетін, ойлау қабілетін, дүниетанымын дамытамыз. Сол ойындардың бірнешеуін атап өтсем «Не өзгереді?» ойынның мақсаты: есте сақтау қабілетін дамыту. Балаларға үлкенділігі бірдей бірнеше жұмсақ ойыншықтарды көрсетемін балалар олардың атын атайды. Содан соң балалардан көздерін жұмуын өтінемін, ойыншықтардың біреуін алып тастаймын. Балалар көзін ашып, қандай ойыншық жоқ екендігін айтады.

«Кім тығылды?» ойынның мақсаты: көзбен қабылдауын дамыту. Ойын ережесі: балаларға жануарлар бейнеленген суреттерді көрсетіп, суреттерде қандай жануар жасырынғанын сұраймын [1].

Мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі әрекеті— ойын, ойынның ерекшеліктері және тәрбиелік мәні бала өміріндегі маңызды орындардың бірі де, бірегейі. Ойынның тарихи-әлеуметтік сипаты мен шығу тарихының негізі қазақстанда ойын теориясының қалыптасуына үлес қосқан ғалымдарды атап кетер болсам (Н.Құлжанова, А.Байтұрсынов, М.Тұрыскелдина, Т.Иманбеков, Г.Дүкенбаева, Б.Арзанбаева) ал ТМД елдеріндегі мектеп жасына дейінгі балалар ойыны туралы зерттеулер (Е.И.Тихеева, Е.А.Покровский, А.П.Усова, Д.В.Менджеринская, Н.Я.Михайленко, А.К.Бондаренко және т.б.). Ойынның жіктелуі және оның тарихи жүйеленуі арқылы бірнеше бөліктерге бөлінетіндігін қарастырылған және ойынның түрлеріне тоқталатын болсақ:

- шығармашылық және ережелі ойындар.

- шығармашылық ойындары:
- сюжетті-рольдік ойындар, театр ойыны, құрылыс ойыны, режиссерлік ойындар.
- ережелі ойындар: қимыл-қозғалыс ойыны, ермек, дидактикалық, ұлттық, компьютерлік ойындар.
- сюжетті-рольдік ойын мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі әрекеті.

Сюжетті рольдік ойын туралы педагогикалық зерттеулерлеріне тоқталатын болсақ ойын мазмұнының ерекшелігі, құрылысы, тәрбиешінің басшылығы (Р.Н.Жуковская, А.А.Абрамян, Л.В.Артемова). Сюжетті-рольді ойынды ұйымдастыру әдістемесіне көңіл бөліп қарастырған.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту ұйымдарының базалық оқу жоспарына сүйене отырып, балабақша қабырғасында тәрбиеленіп жатқан ұрпақты оқыту, дамыту, тәрбиелеу басты мақсат болғандықтан. Балаларды оқыту, білім беру жұмыстары үздіксіз орындалып отырады. Мектепке дейінгі мекемедегі баланың танымдық үдерістерін дамытуда біртұтас кеңістікті қалыптастыру. Танымдық ізденімпаздықты дамытудағы оқыту әдістемесінің негізін Я.А. Коменский қалады. Ол: «Таным бастамасы – сезімнен, бала сезіне білмесе, оның ой – өрісінде ешқандай өзгеріс болмайды. Оқытуды зат туралы сөзбен емес, сол затты бақылау арқылы шәкірттің ойын дамыту керек», - деп жазды. Мектепке дейінгі жастағы баланың зейіні қабылдауына тығыз байланысты заттық, бөлшектерді ерекшеленуі, эталонмен салыстыру - барлық қосқалыстар әрекеттер назарды қосады және оның дамуына әкеледі. Мектепке дейінгі балалықта зейіннің екі түрі де дамиды. Еріксіз зейін - жаңа жануарлар, құрт-құмырстқалардың, гүлдердің түрлері туралы саралап білімдерді қорытуына байланысты. Ерікті зейіннің мақсатты әрекет барысында дамиды.

Сонымен қатар ойын – баланың алдынан өмірдің есігін ашып, оның шығармашылық қабілетін оятып, танымдық қасиеттерін, зейінін, есте сақтау қабілетін, ауызекі сөйлеу мәдениетін дамытады. Ойынның түрлері көп, әсіресе, театрландырылған ойындардың орны ерекше. Театрлық ісәрекетте ертегілерді, әңгімелерді пайдалана отырып баланың ой-өрісін дамыту, сонымен бірге зер салып, тыңдай білуге, есте сақтау, түсіну, рөлге бөліп сомдау, әдемі сөйлей білу мәнерін арттырамыз [2,55]

Әрекет мақсаты жобалайтын нәтижеге бейнесі ретінде барлық әрекеттің соңына дейін назарды ұстайды. Балалардың зейінін сабақта ұйымдастыру бейнелерге, дыбыстарға, дауыстың өзгеруіне, ғажайып интонацияға ерікті назарды «еріксіз» бейімделуге қызықтырады. Ересектерде зейін тірегі нақты қойылған тапсырмалар, жарысу уақыты, дисциплиналық талаптар, болады. Бірақ оларға да назарды түсті, ерекше «еріксіз» белгілермен тарту керек. Зейін қабілетін дамытуға арналған келесі: «5 айырмашылық тап», «Ұқсастықтарын тап», «Тауып ал да, сыз» ойындарды қолдануға болады. Мектепке дейінгі жас біздің биографиялық естің басы. Көбі 3 жасқа дейінгі оқиғалары естерінде жоқ, ал 3 жастан кейін көбінің есінде сақталған. Ол өскен есте сақтау беріктілігінің көрсеткіші.

Бірақ балаларда естің бірнеше ерекше айырмашылықтары бар. Біріншіден, ол еріксіз, екіншіден, есте сақтау жағдайлы еске кітап сюжеті ғана түспейді, сонымен барлық жетектейтін объекттері, барлық жағдайды қабылдау сюжеті түседі. Жадымыздың гипотезасы бойынша біздің жадымыз басқаға беру қажеттілігінде пайда болады. Балаға осындай қажеттілік ойында қалыптасады. 5 жаста сөздің мазмұндық рөлі күшейтіледі, бала бәрін есіне түскен бойымен айтпай, кезекпен дұрыс айта бастайды. Алты жасар бала мазмұндау кезінде «анда тағы басқалар болған, бірақ мен ұмытып қалдым» дегенді көреді.

Өзін басқаруда ақыл-ой әрекетінде таратылады, еріксіз есте сақтауда логикалық байланысқа сүйенеді. Әрекеттер мен бейнелер - олардың жадының негізі. Қайталанатын қозғалыстар мен ритмді соғу тақпақты немесе әнді жаттауға көмектеседі. «Суретті еске сақта», «Зообаққа саяхат», «Қалай болғанын еске түсір», «Еске түсір де, суретін сал» ойындар сияқты есте сақтау қабілеттерін дамыту үшін қолдануға болады. Қиял қабілеттерін дамытуға «Бояулар», «Үрлемелі шар», «Әңгіме құр», «Суретті ата» ойындар өткізуге болады. Мектепке дейінгі балаға үлкен адамның сөйлесуі корекциялауға мүмкіндік береді және барлық танымдық процестерін дамытады: назарын аударуға, қабылдауын және есте сақтауды айқындауға, талқылауды құруға және шығармашылық қиялын бөлуге. Психологтардың көбі баланың тіл дамуы оның психологиясының дамуының жүргізуші сызығы деп санайды. Бірақ тілдік қарым-қатынас түрінің басым болуы баланың әрекет түрлерін тоқтатады (ойын, конструкциялау, сурет салу) нақты ситуацияларды талдау [3].

Зерттеу нәтижелері: Мектепке дейінгі жас - бұл баланың дамуындағы ерекше кезең, өйткені психикалық және физикалық дамудың негіздері қаланады. Қазіргі кезде балалардың танымдық қабілеттерінің проблемасы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Балалардың танымдық қабілеттерін дамыту зерттеушілер мен практиктердің назарын үнемі аударады. Психологтар (Выготский Л.С., Запорожец А.В., Эльконин Д.Б., Поддяков Н.Н.) дәл осы мектепке дейінгі жаста психикалық даму ерекше тез жүреді, оның қарқыны біртіндеп бәсеңдейді деп тұжырымдайды.

Сондықтан сіз балалардың танымдық қабілеттерін дамытуға арналған мүмкіндіктерін барынша арттыруыңыз керек. Танымдық қабілеттерге тән қасиеттерді, айырмашылықтарды бөліп көрсету, қиын жағдайларды түсіну, сұрақтар қою, бақылау қабілеттерінде көрінеді. Бұл қабілеттерді дамытудың қажетті шарты - ақыл-ой күшіне деген құштарлық (Панко Е.А., Коломинский Я.Л.). Танымдық қабілеттер кез-келген танымдық іс-әрекеттің сәттілігін қамтамасыз етеді.

Танымдық құзыреттілікті қалыптастырудың бағыттары:

- түсіндіру, суреттеу, «ойын» технологиясы арқылы оқыту.
- оқыту принципі, әдіс- тәсілдеріне сүйене отырып білім беру.
- сабақтан тыс өткізілетін шаралар, жекелей жұмыстар, қосымша үйірмелер арқылы әрі қарай дамыту.

Танымдық құзыреттелік бойынша:

- Заттардың белгілері мен сипаттамалық ерекшеліктерін сезу, есту, иіс сезу арқылы қабылдап, оларды 2-3 сөйлем арқылы жеткізу.

- Уақыт, кеңістік, себеп-салдары, мөлшерлері туралы қарапайым ұғымдарды түсіне білгендерін айтып шығу.

- Табиғатта өзін-өзі ұстаудың бірнеше кезеңдерін меңгерген, ересектер мен бірге өсімдіктер мен жануарларға қамқорлық жасайтын, жаңа ақпарат алудың қажеттілігін түсінетін [3].

Ойын бақылаудың дамуына ықпал етеді баланың жеке қасиеттерін ажырата білу қабілеті объектілері, олардың маңызды белгілерін анықтау. Осылайша, ойын белсенділігі ақыл-ой дамуына айтарлықтай әсер етеді мектеп жасына дейінгі балалар, олардың зейінін, шығармашылық қиялын жетілдіре отырып ойлау, балалардың танымдық белсенділігін белсендіреді мектепке дейінгі білім беру мекемелері. Ғылыми әдебиеттерді талдай отырып, мынадай қорытынды жасауға болады когнитивті даму динамикасының проблемасымен тығыз байланысты проблема құру психопедагогикалық шарттар, мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық белсенділігінің дамуына ықпал ету [4,25].

Мектепке дейінгі педагогикадағы белсенді қайта құру кезеңінде, балалармен тәрбие жұмысын ізгілендіру жолдарын іздеу және ересек пен баланың өзара әрекеттесуінің жаңа модельдерін құру, ғалымдар мен практиктердің назарын ойынға аударады. Шетелдік психологтардың зерттеулері (А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин) баланың дамуы қызметтің барлық түрлері, ең алдымен, ойында болатындығын көрсетті. Баланың өмірі мен дамуының әр кезеңі сипатталады белгілі бір жетекші қызметте. Ішкі психология, жетекші іс-әрекет деп балалардың психикасында сапалық өзгерістер болатын, негізгі психикалық процестер мен тұлғаның қасиеттері қалыптасып дамитын, психикалық неоплазмалар пайда болатын әрекет деп түсінеді, дәл осы жасқа тән: мектепке дейінгі кезең (3-6,7 жастан бастап) - ойын. Дидактикалық ойынның мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық қабілеттерін қалыптастыру құралы ретінде қолданылуы бұрыннан бастау алған. Сонымен дидактикалық ойындарды білім беру және оқыту мақсатында кеңінен қолдану дәстүрлі халықтық оқытуда мұғалімдер балаларды дамытқан, ғалымдардың еңбектерінде және өткен көптеген мұғалімдердің практикалық қызметінде дамыған Ф.Фребель, М.Мантессори, Э.И. Тихеева, А.И. Сорокин және басқалары. Мәні бойынша дидактикалық ойындар мектепке дейінгі білім берудің әрбір педагогикалық жүйесінде ерекше орын алады [5,6].

Танымдық (дидактикалық) ойындар бұл арнайы жасалған жағдайды, моделдеуші шындық, оның балабақшада шығу жолын табу ұсынылады. Дидактикалық ойын технологиясы-проблемалық оқытудың нақты технологиясы болып қарастырылады. Бұл жағдайда балалардың ойын әрекеті арқылы мектеп жасына дейінгі баланың танымдық процессі артады: онда танымдық қызметін білдіреді өзбетінше, себебі ақпарат сырттан келмейді, бірақ ішкі өнім, қызметтің нәтижесі. Алынған жауап осылайша, ақпарат жаңасын тудырады, бұл өз кезегінде, бұл келесі сілтемеге әкеледі

және ол әлі қол жеткізілмейді оқытудың соңғы нәтижесі. Дидактикалық ойын танымдық дамудың құралы ретінде мектеп жасына дейінгі балалардың қабілеттерін қамтиды үлкен әлеуетті мүмкіндіктерді құрайды:

- танымдық процестерді белсендіреді; қызығушылық пен мектеп жасына дейінгі балалардың зейінін;
- қабілеттерді дамытады; балаларды өмірлік жағдайларға енгізеді;
- оларды ережелерге сәйкес әрекет етуге үйретеді, қызығушылықты дамытады;
- білімді, іскерлікті бекітеді.

Дидактикалық ойынның жалпы құрылымында мыналар бар компоненттер:

- мотивациялық: қажеттіліктер, мотивтер, мүдделер балалардың ойынға қатысуға деген ұмтылыстары;
- индикативті: ойын құралдарын таңдау;
- атқарушы: іске асыруға мүмкіндік беретін іс-әрекеттер, операцияларға қойылған ойын мақсаты;
- бақылау-бағалау: белсенділікті түзету және ынталандыру ойын қызметі.

Қорытынды: Ойын баланың білім, білік дағдысын, танымын қалыптастыратын тәрбие құралы. Ойын баланың білім, білік дағдысын, танымын қалыптастыратын тәрбие құралы. ойын белсенділігі ақыл-ой дамуына айтарлықтай әсер етеді мектеп жасына дейінгі балалар. Танымдық (дидактикалық) ойындар бұл арнайы жасалған жағдайды, моделдеуші. Есте сақтау адам қабылдаған, бастан кешірген, жасаған нәрселерін түсіру, сақтау, тану және көбейту. Бұл психикалық өмірдің негізі, санамыздың негізі. Тәжірибені жинақтау, оны сақтау және пайдалану жад қызметінің нәтижесі болып табылады. Жад ұзақ мерзімді (өмір бойы адамның жадында сақталатын сөздердің, ақпараттың, ұғымдардың, суреттердің белгілі бір қоры) және қысқа мерзімді (біз қысқа уақыт ішінде сақтайтын ақпарат: Азық-түлік сатып алыңыз, ұлыңызға мектепке барыңыз және т.б.). Адам қандай ақпаратты есте сақтайтынына байланысты ауызша, бейнелі, мотор жадын және т. б. ажыратуға болады. Ойлау сыртқы әлем мен оның заңдарының жалпыланған, жанама, дерексіз көрінісі. Ойлаудың физиологиялық негізі ми қыртысының аналитикалық және синтетикалық қызметі болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. https://ust.kz/word/mektep_jasynda_deiingi_balalardyng_tanymdyq_quzyrettiligin_oyn_arqyly_jan_jaqty_damyty-124960.html
2. Республикалық ғылыми-ақпараттық әдістемелік журнал Дана бала № 1 (21), 2020 http://rc-dd.kz/sites/rc-dd.kz/uploads/docs/dana_bala/1_2020.pdf
3. <https://bilim-all.kz/jospar/4262-Mektep-zhasyna-deiingi-balanyn-tanymdyq-quzyrettiligin-oyn-arqyly-damyty>
4. РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЫ ДОШКОЛЬНИКОВ В ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ Магистерская диссертация Екатеринбург 2018
5. Рябинина Л.А. «Дидактическая игра как средство развития познавательных способностей детей младшего и среднего возраста» Г Любим.